

Beata Świecka

Uniwersytet Szczeciński

NADMIERNE ZADŁUŻENIE I NIETYPLACALNOŚĆ GOSPODARSTW DOMOWYCH W POLSCE W ŚWIELE BADAŃ PIERWOTNYCH I WTÓRNYCH

1. Wstęp

Problem nadmiernego zadłużenia i niewypłacalności był znany już w starożytnej Grecji, podczas kryzysu w roku 594 p.n.e. za urzędowania archonta Solona. Jedną z jego reform była *seisachteja* – jednorazowe anulowanie długów (strząśnięcie ciężarów). W wyniku zmiennego powodzenia podczas działań wojennych dopływ niewolników był nieregularny, co spowodowało zachwianie gospodarki Aten. W związku z tym wprowadzono zwyczaj zapożyczania się pod zastaw własnej wolności, a to doprowadziło do powstania licznej rzeszy ludzi, którzy popadli w niewolnictwo za długi. Solon pozwolił na jednorazowe ich wyzwolenie. Ziemie zajęte z powodu długów nie zostały oddane starym właścicielom. Solon uwolnił ludzi raz na zawsze, przez zakazywanie udzielania pożyczek na zabezpieczeniu osoby dłużnika.

Choć nadmierne zadłużenie i niewypłacalność są znane od czasów starożytnych, to nie ma jednoznacznej definicji tych zjawisk. Zasadne wydaje się przytoczenie kilku z nich. Nadmierne zadłużenie to „stan, w którym dochód gospodarstwa domowego pomimo obniżenia standardu życiowego (kosztów utrzymania) jest niewystarczający, by regulować wszystkie zobowiązania przez dłuższy okres”¹. Nadmierne zadłużenie to obecna albo przyszła niemożność zamortyzowania zadłużenia zgodnie z planem. Nadmierne zadłużenie² jest zjawiskiem społecznym obra-

¹ Bundesregierung: Lebenslagen in Deutschland: Der 2. Armuts- und Reichtumsbericht der Bundesregierung (The Federal Government's 2nd Poverty and Wealth Report), s. XXXVI.

² Pojęcie nadmierne zadłużenie, leżące u podstaw całkowicie odmiennych inicjatyw legislacyjnych (ustawodawczych), jest przede wszystkim pochodną przepisów prawnych ustalających warunki dostępu do procedury restrukturyzacji zadłużenia, czy to realizowanej pozasądowo, czy to sądowo.

zującym sytuacje, w których konsumenci definitywnie nie są w stanie wywiązać się ze swoich zobowiązań w najbliższej przyszłości. Określa całkowite pogorszenie sytuacji finansowej i stopniowo prowadzi do wykluczenia społecznego, wyższych kosztów życia i zmniejszenia udziału w życiu ekonomicznym i społecznym³. Zgodnie z prawem francuskim, nadmierne zadłużenie osoby fizycznej określa się jako sytuację, w której nie może ona spłacić długów na skutek trudnej sytuacji finansowej, nie dotyczącej działalności gospodarczej. Osoba nadmierne zadłużona znajduje się w sytuacji ewidentnej niemożności podjęcia spłaty zobowiązań wynikających z zabezpieczenia lub przejęcia długów osoby indywidualnej lub spółki. Efektem narastającego zadłużenia jest niewypłacalność, która stosowana jest zamiennie z pojęciem bankructwo⁴. Przez niewypłacalność rozumie się stan, w którym gospodarstwo domowe nie ma możliwości spłaty wymagalnych zobowiązań.

2. Nadmierne zadłużenie i niewypłacalność w badaniach wtórnych

Wykorzystanie wiedzy na temat gospodarstw domowych mających trudności w spłacie zadłużenia prowadzi do ograniczenia ryzyka kredytowego i ryzyka niewypłacalności, a także obniża koszty funkcjonowania instytucji udzielających kredytów i pożyczek. Aby jednak ta wiedza mogła być spożytkowana, musi być po-

Na przykład prawo francuskie umożliwia taki dostęp „dłużnikom działającym w dobrej wierze, którzy w sposób wyraźny nie są w stanie spłacić swoich długów zawodowych, które przypadają do zapłaty lub wkrótce staną się zapadłe (art. L. 331-2, Code de la Consommation). Podobnie prawo fińskie (1993) uważa, że dłużnicy stają się nadmierne zadłużeni lub niewypłacalni, jeśli nie są w stanie spłacić swoich długów, kiedy przypadną do zapłaty, przy czym jest to sytuacja trwała, a nie przypadkowa czy przejściowa”. Jednakże inne kraje ograniczają tę definicję do szeregu proceduralnych i osobistych wymagań, które trzeba spełnić, aby mieć dostęp do programów (planów, projektów) postępowania z nadmiernym zadłużeniem, bez ryzykowania jego definicji. Taka jest sytuacja w prawie belgijskim (ustawa z 5 lipca 1998 r., poprawiona i uzupełniona ustawą z 19 kwietnia 2002 r.) oraz w prawie amerykańskim (Bankruptcy Code – zbiór przepisów dot. upadłości, poprawiony w 2005 r.).

³ U. Reifner, H. Springeneer, *Private Überschuldung im International en Vergleich*, [w:] *Schuldenkompass 2004*, Wiesbaden 2004, s. 165.

⁴ Termin „bankructwo” wywodzi się ze średniowiecznych Włoch. Pochodzi od słowa *bancarotta* (*banca* – ława, *rotta* – złamana). Ława była podczas jarmarków warsztatem pracy wekslarza, który stawiał na niej wagę i odważniki oraz dokonywał na niej wymiany pieniędzy. Często jego oszukańcze praktyki oburzały klientów, którzy rzucali się z gniewem na niego i zapamiętali niszczyli jego sprzęty i warsztat pracy, czyli ławę. Takie zdarzenia dały początek słowu „bankructwo”. W literaturze przedmiotu bankructwo jest ukazane jako trwała utrata możliwości obsługi zobowiązań przez dłużnika. Według słownika języka polskiego, bankructwo to sądownie ogłoszona upadłość, czyjaś „niewypłacalność”. Uważa się, że pojęcie bankructwo gospodarstw domowych stosuje się w języku potocznym do określania stanu niewypłacalności. Bankructwo jest pojęciem bardzo szerokim, mającym wydzwięk ekonomiczny, finansowy, intelektualny, emocjonalny, socjologiczno-psychologiczny itp., niewypłacalność zaś ma znaczenie wyłącznie ekonomiczno-finansowe, dlatego też na potrzeby niniejszej pracy używa się pojęcia „niewypłacalność gospodarstw domowych”, choć nie jest błędem użycie pojęcia „bankructwo gospodarstw domowych”.

twierdzona badaniami. Dlatego zasadne wydaje się wykorzystanie danych empirycznych ukazujących skalę zjawiska nadmiernego zadłużenia i niewypłacalności gospodarstw domowych w Polsce. Takie dane posiadają i prezentują m.in. NBP w raporcie o stabilności sektora finansowego, Biuro Informacji Gospodarczej w raporcie *InfoDług*, Krajowy Rejestr Długów w *Kompleksowym raporcie o długach*, a także przytoczone w tym artykule pierwsze badania autorki *Bankructwa gospodarstw domowych. Perspektywa ekonomiczno-społeczna*, realizowane w 2006 r. w ramach grantu MNiSzW.

Z raportu *InfoDług* wynika, iż najliczniejszą grupę nierzetelnych klientów tworzą osoby w wieku 31-40 lat, stanowiące 26% wszystkich klientów w kraju mających kłopot ze spłaceniem zobowiązań. Niewiele mniejsza jest grupa osób w wieku 41-50 lat – 22%. Najmniej liczną grupę tworzą osoby najmłodsze, poniżej 20. roku życia – 0,5%. Dane krajowe mają również przełożenie na dane z poszczególnych województw, w tym również zachodniopomorskiego, gdzie najliczniejszą grupę osób podwyższonego ryzyka stanowią osoby w wieku 31-40 lat (27,07%) i kolejno 41-50 lat (21,04%). Najmniej zagrożoną grupą są osoby najmłodsze (do 20 lat – 0,45%) i najstarsze (powyżej 60 lat – 11,38%).

Tabela 1. Klienci podwyższonego ryzyka i kwoty zaległych płatności

Wyszczególnienie	Łączna kwota zaległych płatności klientów podwyższonego ryzyka (w mld zł)	Łączna liczba klientów podwyższonego ryzyka
Lipiec 2007	4,9	bd
Listopad 2007	5,6	bd
Luty 2008	6,16	1 190 711
Maj 2008	6,73	1 199 274
Lipiec 2008	7,06	1 205 487

Źródło: *Ogólnopolski raport o klientach wysokiego i podwyższonego ryzyka w obrocie gospodarczym – InfoDług*, „InfoMonitor”, Biuro Informacji Gospodarczej, Warszawa, sierpień 2008.

Według raportu *InfoDług*, łączna kwota zaległych płatności klientów podwyższonego ryzyka⁵ stale rośnie, podobnie jak i liczba klientów podwyższonego ryzyka, co zostało przedstawione w tab. 1. W ujęciu ilościowym najwyższe zaległości w spłacie zobowiązań występują w województwie śląskim (1 120 425 010 zł) i mazowieckim (979 469 316 zł), najniższe zaś w świętokrzyskim (131 178 905 zł) i podlaskim (85 866 262 zł). Ujęcie to pozwala prześledzić skalę zjawiska, jednakże ciekawych wniosków dostarcza również przedstawienie liczby klientów podwyższonego ryzyka na 1000 mieszkańców (rys. 1). Z analizy tych danych wynika, że największy udział klientów podwyższonego ryzyka jest w województwie zachod-

⁵ Klienci podwyższonego ryzyka to osoby indywidualne mające zaległości płatnicze ponad 60 dni.

niopomorskim – 42 osoby na 1000 mieszkańców (w tym województwie zrealizowane zostały przez autorkę i jej zespół badania pierwotne prezentowane w dalszej części artykułu).

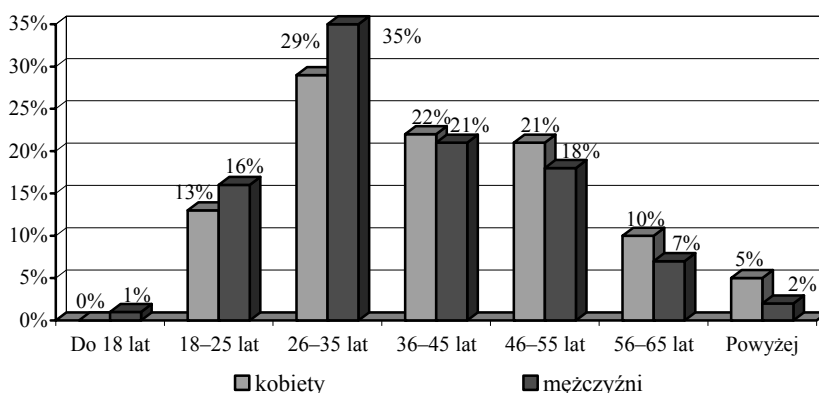
Rys. 1. Liczba klientów podwyższonego ryzyka na 1000 mieszkańców w poszczególnych województwach w Polsce (lipiec 2008)

Źródło: *Ogólnopolski raport o klientach wysokiego i podwyższonego ryzyka w obrocie gospodarczym – InfoDług*, „InfoMonitor”, Biuro Informacji Gospodarczej, Warszawa, sierpień 2008.

Oprócz raportu *InfoDług* pomocny w charakterystyce rynku zadłużenia w Polsce jest *Kompleksowy raport o długach* (KRD), opracowany po raz pierwszy w sierpniu 2008 r., powstały przy wykorzystaniu informacji gromadzonych przez Narodowy Bank Polski, Ministerstwo Finansów, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz danych pochodzących z Krajowego Rejestru Długów. W raporcie uwzględniono kilka rodzajów zobowiązań: zobowiązania wobec banków, podatki, zobowiązania wobec gmin (podatki, opłaty lokalne oraz płatności z tytułu dostawy towarów i usług), czynsze oraz mandaty. Są to zobowiązania zarówno konsumentów, jak i przedsiębiorców. Na potrzeby artykułu zostaną wykorzystane dane o konsumentach. W sytuacjach, gdzie prezentowane są dane zbiorcze, nieopozwalające na określenie udziału konsumentów czy przedsiębiorców, zostanie to odnotowane w tekście. Swym zakresem raport KRD obejmuje więcej rodzajów zobowiązań niż *InfoDług*, stąd różnice w liczbach, ale są i elementy wspólne, które zostaną ukazane w dalszej części artykułu. Raport KRD wskazuje na 59,2 mld zł

nieuregulowanych w terminie zobowiązań konsumentów i przedsiębiorców z całej Polski, z czego połowę stanowią niespłacone w terminie należności wobec banków wraz z odsetkami. Ponad 32% to zaległe podatki do skarbu państwa, a 14% – niezapłacone podatki i opłaty lokalne, stanowiące dochody gmin. W raporcie KRД, podobnie jak w *InfoDługu*, mężczyźni wskazywani są jako konsumenci najbardziej zadłużeni. Raporty te różnią się przyjętymi przedziałami wiekowymi, w których wskazują grupę wiekową najbardziej i najmniej zadłużoną i niespłacającą zobowiązań, stąd też trudno je porównać i wyciągnąć jednoznaczne wnioski. W analizie porównawczej dłużników w Polsce pomocne byłyby jednolite i przejrzyste kategorie oceny dłużników, co pozwoliłoby na wiarygodną ocenę rzeczywistej sytuacji zadłużeniowej w kraju.

Z raportu KRД (rys. 2) wynika, że najczęściej nie spłacają swoich zobowiązań osoby w wieku 26-35 lat (1/3 wszystkich dłużników) oraz w wieku 36-45 lat (ok. 1/5 dłużników). Oba raporty (KRД, *InfoDług*) przyjęły różne przedziały wiekowe, co nie pozwala jednoznacznie ocenić, jaka grupa wiekowa najczęściej nie spłaca zobowiązań. O ile według raportu *InfoDług* najczęściej nie spłacają osoby w wieku 31-40 lat, o tyle w raporcie KRД jest to grupa wiekowa 26-35 lat. Kolejną rozbieżność między raportami dotyczy płci. W *InfoDługu* we wszystkich przedziałach wiekowych wskazuje się na mężczyzn jako osoby częściej niespłacające zadłużenia, według zaś KRД widoczna jest zmiana tendencji niepłacenia po 45. roku życia, ze wskazaniem na kobiety (rys. 2). Tak duże różnice wynikają z metodyki badania i wskazują na konieczność ujednoczenia kryteriów badawczych.

Rys. 2. Procentowy udział konsumentów jako dłużników w Krajowym Rejestrze Długów ze względu na wiek i płeć (lipiec 2008)

Źródło: Krajowy Rejestr Długów.

Raport KRД, jak i dane NBP wskazują na tendencję do wzrostu należności zagrożonych od osób prywatnych w ujęciu kwotowym, jednakże w ujęciu procento-

wym należności maleją, co wskazuje na jednoczesny wzrost zadłużenia, czyli innymi słowy – zadłużenie osób prywatnych rośnie szybciej niż zagrożone należności. Należy jednak zauważyć, że choć odsetek należności zagrożonych osób prywatnych systematycznie się zmniejsza, to w pierwszym półroczu 2008 roku spadek był znacznie niższy. Wskaźnik ten zmalał jedynie o 0,15% (z 4,39 do 4,24), we wcześniejszych zaś okresach spadek wynosił 0,64-1,00%. Raport KRD wskazuje również na zobowiązania takie, jak podatki, mandaty, czynsze, rachunki za prąd i gaz, telefony itp. W 2007 r. zaległe zobowiązania Polaków, zarówno firm, jak i konsumentów, wobec fiskusa wynosiły 19,14 mld zł, na co złożyły się niezapłacone podatki, cła, grzywny i mandaty. Jednym z najczęściej niezapłaconych przez konsumentów typem długów są mandaty za jazdę bez biletu komunikacją miejską, autobusami komunikacji międzymiastowej i pociągami. Nałożone przez kontrolerów, a niezapłacone mandaty dają w skali całej Polski kwotę 115 mln zł, z czego aż 81% ukaranych mandatami stanowią mężczyźni. Średni dług wynosi 550 zł, a największy – 9,5 tys. zł. Duży odsetek tzw. gapowiczów stanowią osoby niepełnoletnie.

Tabela 2. Zagrożone należności banków od osób prywatnych

Wyszczególnienie	Konsumenci jako dłużnicy w Krajowym Rejestrze Długów	Zagrożone należności banków od osób prywatnych	
		(w tys. zł)	(w %)
Grudzień 2005	23 821	8 281 167	7,62
Grudzień 2006	54 721	8 541 445	5,73
Grudzień 2007	131 791	9 281 024	4,39
Czerwiec 2008	258 927*	10 347 214	4,24

* Informacja o liczbie konsumentów jako dłużników w KRD z 31.07.2008 r.

Źródło: Krajowy Rejestr Długów, Warszawa, sierpień 2008.

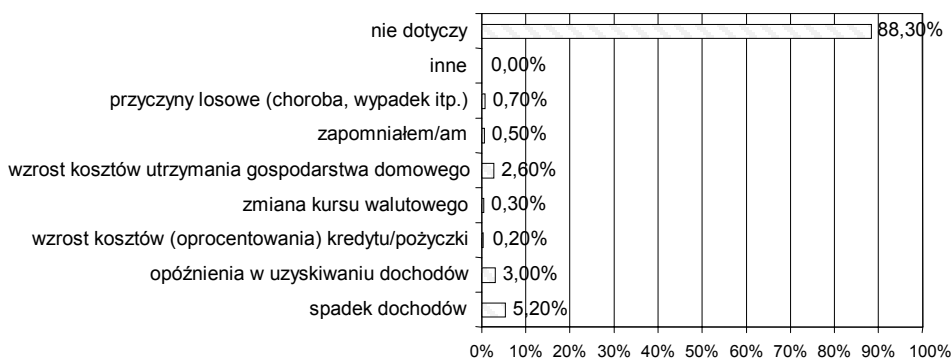
Zadłużenie konsumentów z tytułu niezapłaconego czynszu wynosiło 1,53 mld zł, z czego 53,06% dotyczyło mężczyzn, a 46,94% kobiet. Z raportu KRD wynika, że w 2007 r. w 139,7 tys. gospodarstw domowych odcięto prąd za niezapłacenie rachunków na kwotę ponad 1000 zł, tym samym kwalifikując je do wpisu do Krajowego Rejestru Długów. Średnie zadłużenie konsumenta wobec operatorów telefonii stacjonarnej wynosi ponad 100 zł, a wobec operatorów telefonii komórkowej aż 1 643,87 zł. Dłużnikami operatorów telefonii stacjonarnej częściej są kobiety (51,92%), komórkowej zaś – zdecydowanie mężczyźni (81,01%).

3. Nadmierne zadłużenie i niewypłacalność gospodarstw domowych według badań pierwotnych

Badania pierwotne zostały przeprowadzone w sektorze gospodarstw domowych, na próbie 581 gospodarstw domowych województwa zachodniopomorskie-

go, z wykorzystaniem kwestionariusza wywiadu. Badania te stanowią ważny element interdyscyplinarnych badań przeprowadzonych w ramach grantu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego pt. *Bankructwa gospodarstw domowych. Perspektywa ekonomiczno-społeczna*, w latach 2005-2008. Bazując na doświadczeniach zachodnich i informacjach o lukach, które wskazywały na większą zasadność rozbudowania badań w celu identyfikacji czynników powodujących bankructwo, starano się uwzględnić jak najszersze spektrum analizy. Z tego też powodu w kwestionariuszu wywiadu zastosowano 79 pytań (w tym 15 pytań z metryczki).

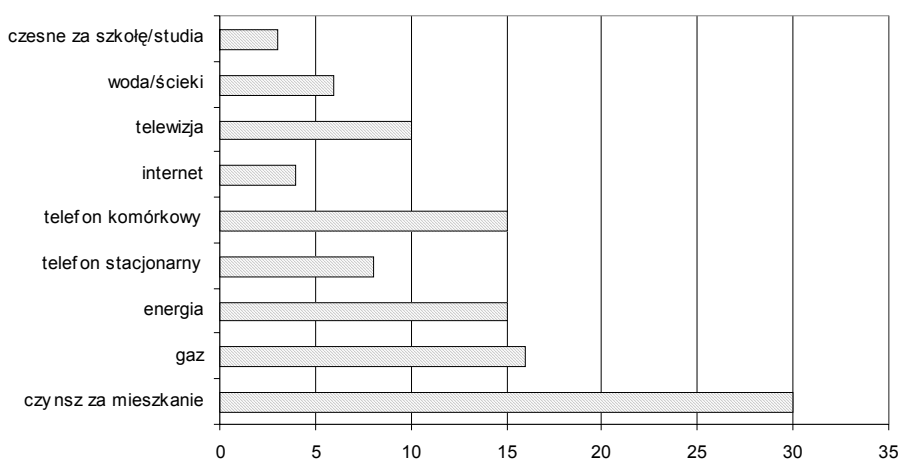
Sednem badań własnych jest wyłonienie zmiennych, które wpływają na zagrożenie gospodarstw domowych niewypłacalnością. W tym celu dokonano analizy struktury, a następnie analizy zależności pomiędzy zmiennymi. Z analizy danych wynika, że gospodarstwa domowe korzystały głównie z jednego kredytu (29,2%), w tym mieszkaniowego (15%) lub konsumpcyjnego (11,9%). Średnia wartość zadłużenia płatniczych wynosiła 641,37 zł. Gospodarstwa domowe otrzymywały monity z powodu nieterminowej spłaty zobowiązań, w tym często z tytułu zaciągniętego kredytu/pożyczki (2,5%) i notorycznie z tytułu czynszu za mieszkanie (0,9%). Z analizy struktury danych zawartych w kwestionariuszu wywiadu przeprowadzonego w gospodarstwach domowych w województwie zachodniopomorskim, przeprowadzonych na przełomie czerwca i lipca 2006 r., powstałej jako odpowiedzi respondentów, wynika, iż przyczyną nieuregulowania zobowiązań są: utrata dochodu, spadek wynagrodzeń, jak również opóźnienia w uzyskaniu dochodów. Powodowało to konieczność przesunięć w budżecie, a dotyczyło głównie osób mniej uposażonych. Oprócz zmian dotyczących dochodu przyczyną niespłacenia kredytów/pożyczek w terminie jest wzrost kosztów utrzymania gospodarstwa domowego (rys. 3). W wyniku spadku dochodów i wzrostu kosztów życia, a przy tym braku oszczędności i tzw. żelaznej rezerwy, w bardzo szybkim tempie można było popaść w stan nadmiernego zadłużenia i niewypłacalności.

Rys. 3. Przyczyny opóźnień i niespłacenia kredytu/pożyczki zgodnie z umową

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań pierwotnych.

Niewypłacalność gospodarstw domowych może wynikać zarówno ze zakumulowanych płatności za zobowiązania w bankach, jak i w innych instytucjach para- i pozabankowych. Z jednej strony są to zobowiązania wobec banku, a z drugiej – wobec instytucji trzecich, czyli instytucji świadczących usługi masowe, jak: spółdzielnie, zakłady gazownicze, energetyczne, telekomunikacyjne itp. Gospodarstwa domowe w obawie przed możliwością wyciągnięcia konsekwencji przez bank, w szczególności z tytułu kredytów hipotecznych, i przed utratą mieszkania/domu, regulują je w miarę regularnie. Jednakże w wyniku braku płynności nie płacą czynszu, rachunków za telefon komórkowy i stacjonarny, gaz, energię itp. (rys. 4).

Rys. 4. Zobowiązania gospodarstw domowych (inne niż kredytowe) niespłacone powyżej trzech miesięcy

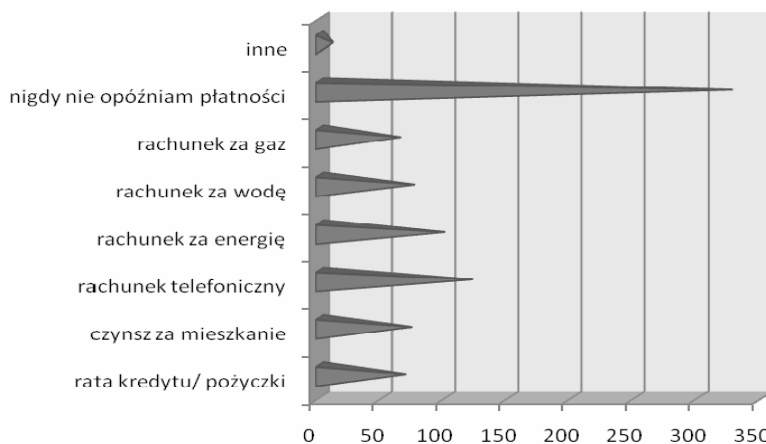
Źródło: opracowanie własne na podstawie badań pierwotnych.

Powyższe przyczyny mają jednak charakter wtórny i z punktu widzenia gospodarstwa domowego są rzeczywiście powodem jego niewypłacalności. Jednakże biorąc pod uwagę kilka czynników (w tym m.in. poziom rezerwy finansowej⁶, wielkość zadłużenia), można stwierdzić, iż główną przyczyną niewypłacalności gospodarstw domowych jest brak zabezpieczenia w postaci środków finansowych na nieprzewidziane wydatki. Jest to przyczyna o charakterze pierwotnym. Brak

⁶ W konstrukcji narzędzia badawczego wykorzystanego do realizacji badania celowo nie posługiwano się językiem ekonomicznym. Wyjątek stanowi obszar problemowy dotyczący świadomości ekonomicznej respondentów, w którym nie sposób byłoby zrezygnować z języka fachowego. W celu dostosowania języka kwestionariusza ankiety do grupy respondentów poddanej badaniu, zróżnicowanej pod wieloma względami, w tym również pod względem wykształcenia, celem zabiegom była rezygnacja z posługiwania się pojęciem „rezerwa finansowa” i zastąpienie go używanym powszechnie określeniem „oszczędności”.

rezerwy finansowej w postaci oszczędności przy jednoczesnym braku zabezpieczenia w aktywach trwałych i występowaniu przyczyn o charakterze wtórnym, jak obniżenie poziomu lub utrata dochodu, zwiększenie kosztów utrzymania, czy też czynniki losowe (jak rozwód, śmierć itp.) prowadzą do powstania zjawiska niewypłacalności.

W ramach analizy struktury przebadano gospodarstwa domowe pod kątem regulacji zobowiązań w sytuacji braku środków. Z badania wynika, że gospodarstwa domowe w sytuacji braku środków pieniężnych najczęściej opóźniają lub nie regulują w ogóle płatności z tytułu rachunku telefonicznego (21,3%), rachunku za energię (17,5%), wodę (13,3%), mieszkanie (12,9%), kredyt (12,1%) oraz gaz (11,4%). Wynika z tego, że zobowiązania z tytułu płatności za kredyt i pożyczkę są regulowane jako jedne z pierwszych (rys. 5).

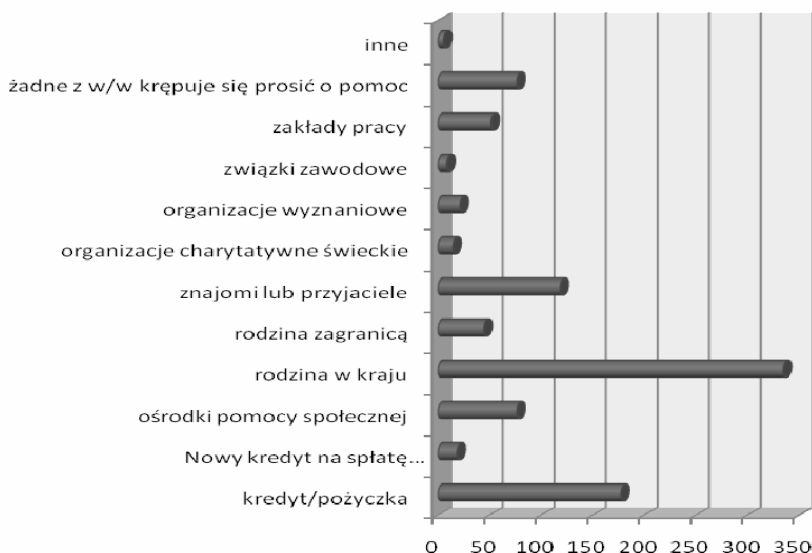

Rys. 5. Opóźnienia (lub brak regulacji zobowiązań) w sytuacji braku środków pieniężnych w gospodarstwie domowym

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań pierwotnych.

W ramach analizy struktury dokonano analizy strategii zaradczych, w ramach których przebadano zachowanie gospodarstw domowych w sytuacji braku środków pieniężnych. Z analizy tej wynika, że ponad połowa z nich (65,7%) skorzysta z pomocy rodziny w kraju i za granicą, jedna trzecia (30,7%) zaciągnie kredyt lub pożyczkę, a 20,6% skorzysta z pomocy przyjaciół (rys. 6).

Analiza struktury pozwoliła na zbadanie wiedzy z zakresu instrumentów finansowych. Wśród instrumentów finansowych, które gospodarstwo domowe zna i z których korzysta, w kolejności znajdują się: konto osobiste (82,7%), karta kredytowa (36,7%), lokaty (28,5%), karta debetowa (27,2%), rachunek oszczędnościowy (20,2%), kredyt konsumpcyjny (14,9%) i hipoteczny (11,0%). Istnieje obawa,

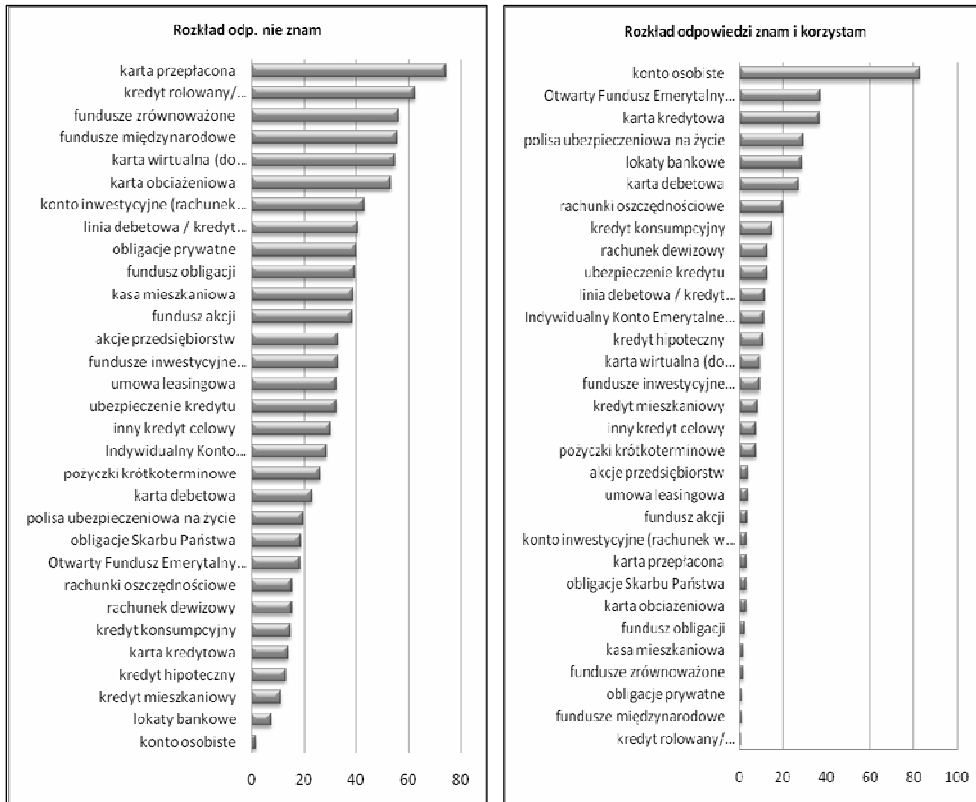
Rys. 6. Rozkład odpowiedzi na pytanie:
Z jakiej pomocy Pan/Pani skorzystałby/łaby w sytuacji braku środków?

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań pierwotnych.

czy rzeczywiście respondenci rozumieją poprawnie znaczenie pojęć wymienionych w analizie. W przeprowadzonych badaniach w zakresie świadomości ekonomicznej gospodarstw domowych poddano weryfikacji zależność między wiedzą formalną i nieformalną a zagrożeniem niewypłacalnością. Badania kwestionariuszowe nie pozwalają na pełną i obiektywną ocenę faktycznej świadomości ekonomicznej respondentów, niemniej jednak pozwalają na ukazanie zależności między poziomem i profilem wykształcenia a wiedzą w zakresie instrumentów finansowych, a także zdolnością do bardziej lub mniej racjonalnych decyzji finansowych (rys. 7). Z badań pierwotnych wynika, iż poziom wykształcenia jest kluczową determinantą określającą postawy respondentów wobec ryzyka i niepewności jako warunków podejmowania decyzji ekonomicznych, finansowych⁷.

W niewypłacalności gospodarstw domowych ważną rolę odgrywały również zmienne dotyczące postaw, nastawienia (lub szerzej – stylu życia), w tym dotyczące samooceny sytuacji finansowej gospodarstw domowych. Z badań pierwotnych co do oceny kondycji finansowej gospodarstw domowych wynika, iż 19% badanych uważa sytuację swojego gospodarstwa domowego za dobrą („wystarcza nam na wszystko bez szczególnego oszczędzania”), a 53% wybiera odpowiedź „wystarcza

⁷ Bankructwa gospodarstw domowych. Perspektywa ekonomiczno-społeczna, red. B. Świecka, Difin, Warszawa 2008, s. 109.

Rys. 7. Wiedza i wykorzystanie produktów i usług bankowych (w %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań pierwotnych.

na wszystko, ale żyjemy oszczędnie” (można je określić jako gospodarstwa domowe o średnim poziomie życia). Skromnie żyją członkowie 15% badanych gospodarstw domowych, którym środków finansowych wystarcza na zakup najtańszej żywności i odzieży. Dla 3% najmniej zamożnych badanych gospodarstw domowych nie starcza nawet na najtańsze jedzenie i ubranie. Należy pamiętać, iż powyższe wyniki badań nad oceną sytuacji finansowej gospodarstwa domowego są oceną subiektywną⁸. Diagnostyka poziomu życia polskich gospodarstw domowych

⁸ Badania w zakresie kondycji finansowej gospodarstw domowych na próbie ogólnopolskiej przeprowadza również GUS oraz Centrum Badania Opinii Społecznej: *Polacy o kondycji materialnej swoich rodzin. Opinie z lat 1997-2007*, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2007, s. 7. Uzupełnienie ww. badań może stanowić „wskaźnik kondycji gospodarstw domowych” Instytutu Rozwoju Gospodarczego Szkoły Głównej Handlowej, „barometr nastrojów ekonomicznych” prezentowany przez Pentor oraz „wskaźnik oceny kondycji finansowej gospodarstw domowych” (OGD). Zob. E. Adamowicz, J. Klimkowska, *Instytut Rozwoju Gospodarczego SGH. Koniunktura w gospo-*

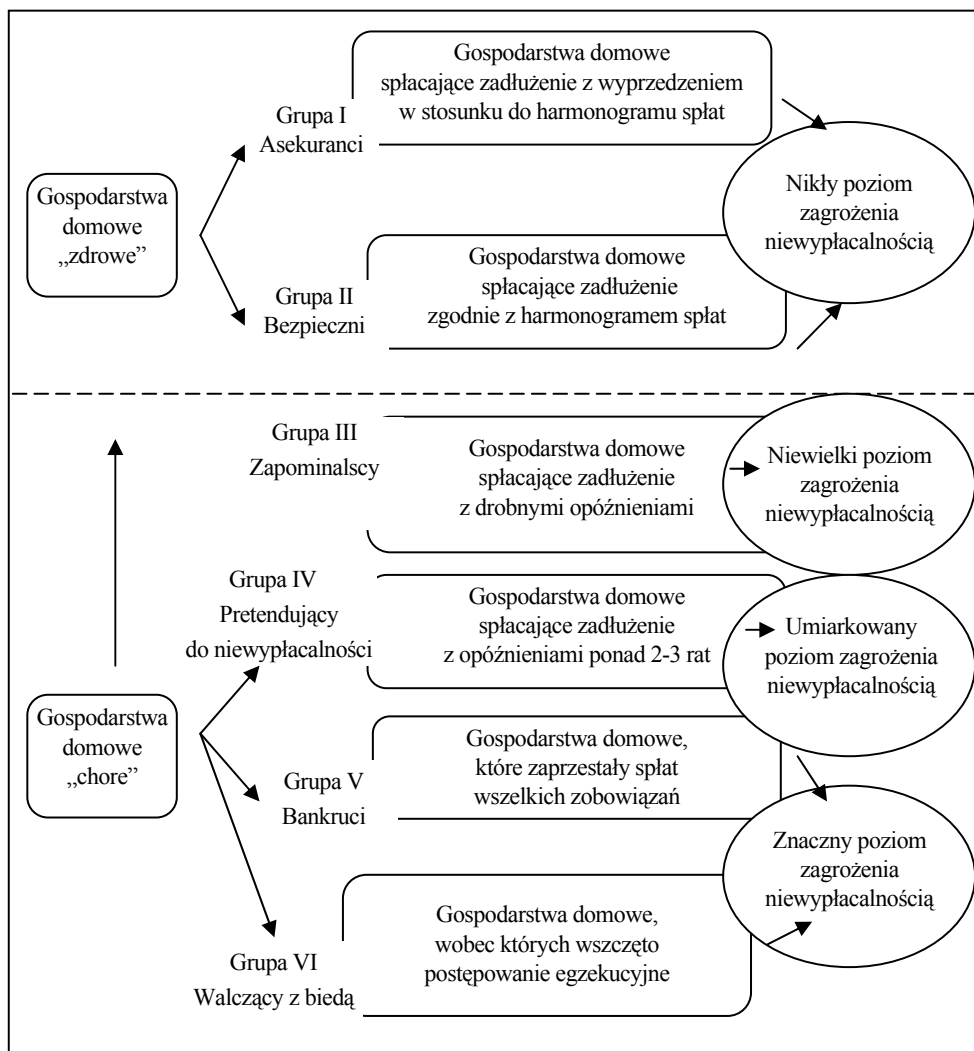
należy do najlepszych w ciągu ostatnich 15 lat, a opinie o warunkach materialnych gospodarstw domowych do najwyższych od 20 lat. Należy jednak zauważyć, że pomimo poprawy kondycji i warunków materialnych gospodarstw domowych w Polsce część społeczeństwa żyje na granicy ubóstwa⁹. Z badań pierwotnych w zakresie samooceny kondycji finansowej gospodarstw domowych, będącej czynnikiem wpływającym na niewypłacalność gospodarstw domowych, wynika, iż im niższy poziom wykształcenia, tym niższa ocena aktualnej sytuacji ekonomicznej gospodarstwa domowego. Ponadto najgorzej swoją sytuację oceniają osoby o najniższym poziomie dochodów, dotknięte bezrobociem, zamieszkujące tereny wiejskie. Poziom świadomości ekonomicznej wpływa na decyzje gospodarstw domowych w zakresie zadłużania. Z badań wynika, iż 42% ankietowanych korzysta z kredytów i pożyczek, z czego najliczniejsza grupa to osoby z wyższym wykształceniem (55% ogółu osób korzystających zadłużających się). Wśród osób niewypłacalnych i zagrożonych niewypłacalnością nie ma osób z wyższym wykształceniem. Na podstawie badań pierwotnych można sformułować wniosek pozwalający na potwierdzenie hipotezy pomocniczej, iż wzrost świadomości ekonomicznej gospodarstwa domowego wpływa na poprawę jego bezpieczeństwa finansowego i tym samym ogranicza zagrożenie gospodarstw domowych niewypłacalnością.

Zmienne obiektywne, takie jak wiek, płeć, wykształcenie, miejsce zamieszkania, wielkość gospodarstwa domowego, liczba dzieci, mają duże znaczenie w procesie niewypłacalności gospodarstw domowych. Jedną z tych zmiennych jest dochód, determinujący poziom konsumpcji, jak również możliwości skorzystania z kredytów i pożyczek. Kolejną zmienną obiektywną jest liczebność gospodarstwa domowego. W miarę wzrostu liczby osób w gospodarstwie domowym wydatki rosną w skali całego gospodarstwa, jednakże maleją w przeliczeniu na jednego członka. Inne są potrzeby gospodarstwa domowego rozwojowego, z dziećmi, a inne osób na emeryturze, na co wskazuje teoria cyklu życia. Faza cyklu życia silnie determinuje strukturę wydatków i zapotrzebowanie na zewnętrzne źródła finansowania gospodarstwa domowego¹⁰.

darce polskiej w pierwszym kwartale 2007, www.pte.pl, *Barometr nastrojów ekonomicznych*, Pentor, sierpień 2007.

⁹ *Polacy o kondycji materialnej swoich rodzin. Opinie z lat 1997-2007*. Komunikat z badań, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2007. Zob. też A. Pucz, *Kondycja finansowa gospodarstw domowych*, [w:] *Bankructwa gospodarstw domowych. Perspektywa ekonomiczno-społeczna*, red. B. Świecka, Difin, Warszawa 2008, s. 46-54.

¹⁰ *Household consumption and the environment*, European Environment Agency Report No. 11, 2005; Rocznik Statystyczny GUS, Warszawa 2006; A. Grzebiuk, *Postawy konsumpcyjne jako determinanta kondycji ekonomicznej gospodarstw domowych*, [w:] *Bankructwa gospodarstw domowych. Perspektywa ekonomiczno-społeczna*, red. B. Świecka, Difin, Warszawa 2008, s. 73 i nast.

Rys. 8. Podział gospodarstw domowych na „zdrowe” i „chore”

Źródło: opracowanie własne.

Na potrzeby pracy wyłoniono i nazwano grupy gospodarstw domowych: grupa VI – Walczący z biedą, grupa V – Bankruci, grupa IV – Pretendujący do niewypłacalności, grupa III – Zapominalscy, grupa II – Bezpieczni, grupa I – Asekuranci (rys. 8). Na podstawie analizy danych zawartych w zakodowanym kwestionariuszu wywiadu poprzez zaproponowany na potrzeby pracy podział wszystkich respondentów na poszczególne grupy można dokonać próby stworzenia typu gospodarstwa domowego zagrożonego niewypłacalnością w najwyższym stopniu lub już

niewypłacalnego. Niewypłacalne gospodarstw domowe odznacza się następującymi cechami: zadłużenie się w instytucjach parabankowych, brak oszczędności, zaciąganie kredytów głównie na cele konsumpcyjne, niski poziom wiedzy ekonomicznej, otrzymywanie upomnienia za nieterminową spłatę zadłużenia.

4. Wnioski

Analiza materiału badawczego gospodarstw domowych „zdrowych” i „chorych” umożliwiła wyciągnięcie następujących wniosków:

1. Niewypłacalność jest procesem, jest stopniowalna.
2. Gospodarstwa domowe mające duże zaległości nie mają żadnych oszczędności.
3. Im niższy poziom zaległości, tym większy udział oszczędności w danej grupie.
4. Gospodarstwa domowe niewypłacalne nie korzystają z instytucji bankowych, zadłużają się wyłącznie w instytucjach niebankowych, w których dostępność do źródeł finansowania jest znacznie większa niż w bankach.
5. Niewypłacalne gospodarstwa domowe zaciągnięte w ostatnich latach kredyty/pożyczki przeznaczyły w całości na cele konsumpcyjne.
6. Gospodarstwa domowe niewypłacalne często otrzymywały upomnienia z powodu nieterminowej spłaty kredytu.
7. W sytuacji, gdy stałe dochody nie pozwalają na zaspokojenie bieżących potrzeb, niewypłacalne gospodarstwa domowe w większości zaciągają pożyczki i kredyty na bieżące funkcjonowanie.
8. W sytuacji braku środków na zobowiązania niewypłacalne gospodarstwa domowe w pierwszej kolejności nie regulują rat kredytów i pożyczek.
9. Grupę najbardziej zagrożonych niewypłacalnością stanowią osoby o wykształceniu podstawowym lub zawodowym, o niskim poziomie wiedzy ekonomicznej; są to osoby korzystające z podstawowego zakresu usług oferowanych przez instytucje finansowe.
10. Decyzje finansowe, w tym decyzje w zakresie zaciągania zobowiązań w gospodarstwach domowych, są podejmowane wspólnie (przez małżonków, partnerów).

Literatura

- Adamowicz E., Klimkowska J., *Instytut Rozwoju Gospodarczego SGH. Koniunktura w gospodarce polskiej w pierwszym kwartale 2007*, Pentor, www.pte.pl, Barometr nastrojów ekonomicznych (sierpień 2007).
- Bankructwa gospodarstw domowych. Perspektywa ekonomiczno-społeczna*, red. B. Świecka, Difin, Warszawa 2008.
- Bundesregierung: *Lebenslagen in Deutschland: Der 2. Armuts- und Reichtumsbericht der Bundesregierung* (The Federal Government's 2nd Poverty and Wealth Report, s. XXXVI).

- Grzebiuk A., *Postawy konsumpcyjne jako determinanta kondycji ekonomicznej gospodarstw domowych*, [w:] *Bankructwa gospodarstw domowych. Perspektywa ekonomiczno-społeczna*, red. B. Świecka, Difin, Warszawa 2008.
- Household Consumption and the Environment*, European Environment Agency Report No. 11, 2005.
- Kompleksowy raport o długach*, Krajowy Rejestr Długów, Warszawa 2008.
- Ogólnopolski raport o klientach wysokiego i podwyższonego ryzyka w obrocie gospodarczym – Info-Dług*, „InfoMonitor”, Biuro Informacji Gospodarczej, Warszawa, sierpień 2008.
- Polacy o kondycji materialnej swoich rodzin. Opinie z lat 1997-2007*, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2007.
- Pucz A., *Kondycja finansowa gospodarstw domowych*, [w:] *Bankructwa gospodarstw domowych. Perspektywa ekonomiczno-społeczna*, red. B. Świecka, Difin, Warszawa 2008.
- Reifner U., Springeneer H., *Private Überschuldung im International en Vergleich*, [w:] *Schuldenskompas 2004*, Wiesbaden 2004.

INDEBTEDNESS AND INSOLVENCY OF HOUSEHOLDS IN POLAND – THE ANALYSIS ON THE GROUND OF PRIMARY AND SECONDARY STUDIES

Summary

Insolvency is not – as it is generally accepted – the phenomenon affecting businessmen only. Excessive indebtedness, insolvency and bankruptcy can effect and do affect individuals, families and households. As the result of widely spread consumptive life style, the number of people living on credit is growing. It is being noticed within the country as well as abroad. The empirical data of UE members, indicate the growing scale of households insolvency phenomenon. It exists in Poland as well, however it is not as high as in well developed countries in which the indebtedness rate is much higher. The EU Council defined excessive indebtedness as one of the main problems to be solved. Households insolvency problem is essential from the viewpoint of all entities of economy.